

אחרית דבר

מאת

שלום קרמר

המבקר א. י. פאפירנא חיינו ופעלו בבקורת העברית

מנהג הוא בספרותנו לקטרג על הבקורת העברית, יש נוהגים להתריע ויש נוהגים לרטון, אלה בגלוי ודבריהם עזים וקשים ואלה בשפה דפה ודבריהם לא-מבוררים. כמעט נעשה נימוס ספרותי נאה — בהגיע שעת אי-שביעת-רצון — לשפוך על עלובה זו את כל חמתנו על חוסר-האונים של היצירה העברית בימינו, על צמצום אפקיה, על תלישותה, על אי-התנעצותה בתוך-תוכם של החיים העבריים וכיוצא באלה. ויש המתגרים בה ומתאנים לה ואומרים: צאו וראו מה בין הבקורת העברית לבין השירה העברית או הספור העברי, שזו דלה וננסת וזו עשירה ובת-ענקים.

קשה ללחום במנהגים מקובלים על הבריות ובנמוסים יפים. כל טענה שתשובתה עמה גוררת טענה חזקה יותר... אך שמא כדאי שניתן קודם את דעתנו עליה, להעלות מתוך טמיון השכחה או ההשכחה את הבקורת העברית החדשה בהשתלשלותה ההיסטורית ולראות את פרקיה השונים והמגוונים ראייה היסטורית ואקטואלית כאחת. ושמא מן הדין הוא שנכנס את נפוצותיה ונדחיה המפוזרים על שבעה ימים, ונקיים בה קודם-כל את מצוות הידיעה. בפשטות, לדעת אותה וגם ללמוד ממנה. והידיעה תוליכנו לידי משפט-צדק, ואפשר גם לידי אהבה, ומה שחשוב יותר, היא תתן לנו את האפשרות להסיק מסקנות חיוניות גם בשביל בקורת דורנו.

א

מי הוא המבקר העברי הראשון בספרותנו החדשה?
עטרה זו ראויים לטעון לה שלשה סופרים עברים, שבצעירותם

נכנסו לכרם הבקורת העברית ופרשו ממנה לאלתר: שלום
יעקב אברמוביץ, הוא מנדלי-מוכר-ספרים שלאחר-כך,
אברהם אורי קובנר, ואברהם יעקב פאפירנא.
בשנות הששים למאה שעברה פרצה רוח חדשה אל תוך
הספרות העברית, רוח פרצים ורוח תזוית, והכתה גלים
אדירים באגם ספרותנו שהעלה ירוקה. אמנם לא ארכה הסערה
זמן רב ודכי הגלים שבת מיד, אולם מי האגם נצטללו
והתחילו משקפים את קרקע חיינו. רוח זאת צררה בכנפיה
צעירים עברים הרבה, כסופרים וכקוראים, עד שקמו והתחילו
תובעים תביעות משונות מן הספרות החדשה, אותן התביעות
ממש, שאנו תובעים מכל ספרות נורמאלית של עם נורמאלי...
אמנם לא קמה התעוררות זאת מבפנים, אלא מן החוץ
באה אלינו, אולם בשל כך לא היו תוצאותיה מועטות
וברכתה פחותה. הבקורת העברית שצצה פתאום ועלתה כפורחת
בשנות הששים אינה אלא בת-חקוייה ובת-השפעתה של
הבקורת הריאליסטית הרוסית מיסודם של בילינסקי, פיסרב,
דוברוליובוב, טשרנישבסקי. הבקורת שיצרה לה קני מדה
חדשים להערכת הספרות, ובהם התחילה למדוד בקפדנות
יתרה את יצירות הדור, ואף את יצירות הספרות הקלאסיות
שערכן מעולם, למדוד לשבט ולחסד, ובפרט לשבט. ונציין
כאן את שני קני-המדה העיקריים שלה. בחינת אמירת התורה
כולה על רגל אחת: הספרות — ראי נאמן לחיים ורק שכזאת
ראוייה לשם ספרות; הספרות צריכה להיות למועיל לחברת
האדם, לשקוד על תקנתה והשתכללותה.

עם תחילת שנות הששים למאה שעברה היתה התקרבות
ממשית ראשונה של הספרות העברית, כלומר ספרות ההשכלה
אל הספרות הרוסית. והימים ימי סער ומרד, ימי הפיכת
סדרים בעולם הרוח של העם הרוסי הגדול, ושינוי משטרו
מעיקרו. הריאליזם הרוסי בהשפעת הפוזיטיביזם האירופאי
התחיל כופר בכל האידיאלים המקודשים מדורי דורות וחרת

על דגלו את גאולת האדם משעבודו החיצוני ומשעבודו הפנימי. האדם באשר הוא אדם ראוי לאושר עלי אדמות והדאגה לו דאגת הספרות היא. האדם, משטרו הכלכלי, רווחתו, נוחיותו — הוא אשר צריך להיות נקודת המרכז לכל מעשה בשטח הרוח והתרבות והספרות. והדבר הזה צריך קודם כל הסתכלות נוקבת במציאות, ראיית האדם מקרוב על צרכיו הממשיים, בדיקת הערכים הרוחניים ושקילתם לאור התועלת החברתית, קיצורו של דבר: ראייה ריאליסטית והערכה אוטיליטאריסטית.

הצעירים העברים הראשונים, מהם סטודנטים באוניברסיטאות הרוסיות ומהם תלמידים וגם מוסמכים של בתי המדרש לרבנים הממשלתיים בויטומיר ובווילנה, משבאו לכלל מגע עם הספרות הרוסית הראדיקלית, שוב לא יכלו להשלים עם מצבה של ספרות ההשכלה, הרחוקה מן החיים, התלושה מן המציאות, הירודה בסגנונה ובצורתה. והם הרימו בעוז ובתנופה את נס המרד, המרד הרעיוני והאמנותי בכל הקיים והמקודש בספרותנו מימים. ושלשה הם שקפצו לתוך הספרות העברית וחוללו בה את הבקורת העברית החדשה: ש. י. אברמוביץ, א. א. קובנר וא. י. פאפירנא.

וראה זה ענין: שלשת המבקרים הצעירים האלה משרו את מזמורם הראשון עזבו את שדה הבקורת: האחד, והוא הראשון בזמן וכמבקר ספרותי לא הראשון במעלה, ש. י. אברמוביץ, עם ציוצו הראשון פרש אל שדה הסיפור, ובו העלה את נסיונו הראשון בעברית ואת מיטב פריו באידיש, ושני האחרים, א. א. קובנר וא. י. פפירנא שנכנסו אחריו בעת ובעונה אחת כמעט ושהו בה קמעה, שלש שנים בערך—פרשו מן הספרות העברית בכלל. האחד הלך לרעות בשדות אחרים והשני נסתגר בחייו הפרטיים. פרשת עזיבה זו אומרת דרשני וראוי להתחקות אחריה: שמא אין בספרות העברית ובחברה היהודית אותם התנאים המתאימים ואותה האוירה הנאותה לגדול בקורת חפשית,

בקורת שאין משא פנים לפניה ואינה רוצה להיות כלי־שרת בידי הסופרים והמול"ים או בידי קוטריות ספרותיות, שהרי גם פרישמן עמד באחד הימים לעזוב את הבקורת העברית ובדרך נס ממש חזר והוחזר אליה.

אפשר להגיד בודאות גמורה כמעט: אין ש. י. אברמוביץ, אף־על־פי שקדם בזמן (מחברתו־בבקורת „משפט שלום" יצאה בוילנה 1860), ראוי לעטרה זו של המבקר העברי הראשון בספרותנו; לכל היותר נוכל לראות בו את מבשרה של הבקורת העברית החדשה. מאמריו נגד צוויפל, הן מבחינת הכמות והן מבחינת האיכות — אין בהם כדי להנחיל לכותבם שם של מבקר, שיעוד לו ושליחות עמו. גם אין ש. י. אברמוביץ, האבטודידאקט והשמרן בדעותיו, מגלם בשלמות אותה רוח חדשה, שבאה לנער את האבק מן הספרות העברית כולה. ראוי לעטרה זו בלי שום ספק א. א. קובנר, והוא הוא המבקר המודרני הראשון בספרותנו, וזכותו זו לא תוכל להלקח ממנו. אולם פרישמן למשל, שולל מקובנר את הכנוי הזה ורואה בו רק את הנותן אות למלחמה ובפאפירנא את המבקר הממשי הראשון, שלא רק בא להתאנות ולהתגרות אלא להורות דרך חדשה לספרות; שכן בזמן אין ההבדל גדול ביניהם, ואפשר לומר, שפעלו בעת ובעונה אחת.

ולאמתו של דבר, הרי זה וויכוח־סרק שאינו מוסיף לבירור הדברים ולא כלום. דיינו לציין, כי הבקורת העברית שנולדה בשנות הששים למאה שעברה קשורה בשמותיהם של שלשת הסופרים הנקובים, ואחד מהם שאינו נופל משני אחיו לבקורת — הוא אברהם יעקב פאפירנא.

ב

עוד א. א. קובנר מרעים קולו על הסופרים הזקנים, המשכילים האבטודידאקטים, ששוו לספרות גון של תפלות, עוד הוא עומד בשער־בת־רבים ורוצה להפוך את קצרת הספרות

העברית על פיה — וכבר הופיע מבקר חדש, בעל שיעור קומה, מעל דפי „הכרמל“ הווילנאי, אחד מן התלמידים של בית המדרש לרבנים, אברהם יעקב בן ישראל פאפירנא. ובאותו זמן שקובנר משך את ידו מן הספרות העברית ובקש לו מקלט בעתונות הרוסית, פאפירנא אף הוא עומד לצאת מן הספרות העברית ולהסגר במקצוע הרוחני המפרנס אותו, עבודת מורה לדת ולעברית בבתי הספר הרוסיים.

קובנר עזב את הספרות העברית בכעס ובחריקת שניים, בתרועה יצא וחבט את הדלת בחזקה, ואילו פאפירנא הסתלק בקול דממה דקה. מתוך החלטה נפשית שקטה, כמעט מרצונו הטוב. אנין־דעת היה ובעל נפש יפה ולא יכול לסבול את האווירה העכורה של העתונות העברית, נמאסה עליו דעת הקהל היהודית, הנוטה לכאן ולכאן. ככל אשר יבוא הרוח, — הלך ונחבא אל הכלים, הלך ומילט את נפשו בבדידות מאצילה.

ואפשר מעולם לא היתה בו הכרת יעוד עמוקה להיות אור לעמו ומורה דרך לסופריו. כשישב על ספסל בית־האולפן ולמד את מיטב הספרות הרוסית וכרך את הלמוד בקריאה עצמית בבקורת הרוסית הראדיקלית, ובפרט כשנפקחו עיניו לראות טיבה של ספרות, שאיפותיה ומגמותיה, סוגיה וצורותיה תוך קריאה מהנה ומשרה בכתבי בילינסקי, הוא „לסינג הרוסי“ — נתעוררה בו תשוקה להיות גם הוא מבקר ספרותי לעמו, להקנות למשכיל העברי, התקוע בספרות התיאולוגית־סכולסטית למחצה, שהשכלתו מטולאת טלאי אירופאי על טלאי מזרחי וטעמו לא־מעובד לגמרי — את היסודות הראשונים, את ההוראות הפשוטות ביותר של האסתטיקה האירופית, שנעשתה מוזמן נחלתם של כל העמים הנאורים. הרגשת החובה כלפי בית אבותיו, הוא עמו, צוותה לו לצאת אל אחיו ולהראות להם את הדרך ליצירת ספרות טבעית וחיונית, מתקנת ומושלמת, אולם כשראה שנציגייה החשובים של ספרות זו, מאלה שהתבצרו בנקודות־המפתח שלה, יש מהם מואסים בו בגלוי ומתיחסים

אליו בזלזול ויש מהם — מה שעשוי להרגיז יותר! — מתיחסים אליו באדישות קפואה, כל ימיהם עושים אך לביתם באיצטלה של מיטיבי הרבים. וכמה מבעלי הקרנים המגנחות, שפגע בהם במקצת, התחילו רודפים אותו בחמת־זעם וגם השיגוהו בין המצרים, — עשה שלוש רתיעות אחרנית, פנה והלך לו. פאפירנא נולד שנתיים לפני קובנר, בשנת 1840, בעיירה קאפוליה, פלך מינסק, היא גם עיר מולדתו של ש. י. אברמוביץ. מבשרה הראשון של הבקורת העברית. התפתחותו היתה התפתחות רגילה של רוב משכילי ישראל. ימי ילדותו ונעוריו שקטים היו. לא עברו עליו אותם הועזועים שעברו על קובנר: לא רעב ללחם מימיו ולא ראה אותן התמונות של עוני ולחץ. זוהמה ושחיתות שראה חברו לבקורת. לא גלה ממקום למקום כסמולנסקין בשעתו ולא תעה בדרך כלילינבלום, ונראה היה מתחילתו כבר־מזל גמור.

אביו, יהודי אמיד ואיש המסורת, שההשכלה נגעה בו נגיעה קלה בכנפיה, נתן לבנו חנוך מסורתי ממוזג, גם לימוד תלמוד ופוסקים וגם לימוד התנ"ך עם ה„באור“ מיסודו של מנדלסון ודקדוק שפת־עבר. מתוך התענינות עצמית התחיל פאפירנא מעיין בחכמת ישראל מימי הביניים ומ„מינות“ זו קפץ אל תוך „מינות“ אחרת, לקריאת ספרי ההשכלה ומכתבי־עתים, ובזה כנראה כבר עבר את הגבול שהציב אביו להשכלתו. רוח היצירה התחילה מפעמת אותו מגיל צעיר מאד, ובשנות העשרים לחייו הוא מפרסם מאמרים קטנים, תרגומים של פרקי־מדע, קוריספונדנציות וכמובן גם שירים בעתונות העברית. התעסקותו זו ובפרט רצונו להשתלמות למודית נוספת בבית־מדרש לרבנים לא נתקבלו בעין יפה על ידי הוריו, שעברו בינתיים לגור לעיר בוברויסק, אולם גם הרחיים על צווארו, כלומר הנשואים, לא יכלו לעקור מלבו את שאיפותיו להרחיב את השכלתו ולהעמיקה. בן עשרים ושלוש, והוא כבר נשוי, נכנס לבית המדרש לרבנים בזיטומיר,

ושם התאבק באפרם של חכמי הדור: ר' מרדכי סוכוסטובר
ר' חיים צבי לרנר, ר' אליעזר הכהן צווייפל ועוד חכמים
שתורה והשכלה, מזרח ומערב היו ממוזגים בהם, ולפעמים
גם מעורבים תערובת משונה מאד. ובכן רואים אנו, כי דרכו
אל ההשכלה היתה דרך ישרה, דרך התאום והמזיגה, בלא
חתחתים ובלא תעיות, בלא קפיצה ובלא מתיחת הרצון
יותר מכפי היכולת.

אדם שכזה עשוי היה למלא את תעודת חייו בדרך
השקטה והנוחה ביותר, אולם לא כך רצה הגורל. ולאיי-
רצונו זה נתן הגורל סימן מוקדם. בשנת תרכ"ג פרסם פאפירנא
ב"הכרמל" שיר בשם "אמת ואמונה". שיר משכילי מובהק,
קצת מוסר-השכל וקצת מליצה, סוף-סוף רוב שיריהם של
הצעירים המחווננים אז לא היה בהם אלא משום מלוי תביעה
שבעונה ושבאפנה להיות "מליץ נשגב", אך ראה זה פלא,
שם השיר כשם המחזה האליגורי של אדם הכהן (אמת
ואמונה, ווילנה 1867). זה המחזה שבעטיו עזב פאפירנא
את הספרות העברית במלוא פריחתו הספרותית.

רוח המלחמה בכל הישן והנושן בספרות ההשכלה,
שנגעה ברוב הסטודנטים והמתלמידים העברים הצעירים,
שהשכלתם היתה פחות או יותר מודרנית ומסודרת, נגעה גם בו.
בית המדרש ביטומיר, ואחר כך בית המדרש לרבנים בוויילנה
המעטירה. מטרופולין לתודה ולחכמה ולהשכלה לכל קהלות
ישראל, שאליה עבר בשנת 1864, — הקנה לחניכיו השכלה
רחבה למדי בספרות הרוסית, שהיתה אז, כפי שכבר ציינו,
חדורה רוח בקורתית עזה. אי אפשר היה שצעיר בעל-נפש
ופקוח עיניים, מעוטר כשרונות ויד לו בכתיבה כפאפירנא
לא יראה את ההבדל התהומי בין הרמה הספרותית של הרוסים
ובין זו של המשכיל העברי. מיום שעמד על דעתו התכשר
להיות המבקר הספרותי לבני עמו. והדבר נראה היה לו
כסיורו של גנן מומחה בכרם, שמשוכתו הוסרה וגדרו נפרץ.

כרם שעלה בו שמיר ושית וחרולים כסוהו עד אפס מקום ;
די לו לגנן לעשות טיול בכרם ולהורות את הוראותיו והכל
ייעשה בנחת...

וכאן שורש ההבדל בין שליחותו של קובנר ובין
שליחותו של פאפירנא. קובנר יצא מתוך זיקה נפשית וסוציאלית
חזקה, מצויד בתפיסת עולם שלמה, שאתה יכול לקבלה או
לדחותה, אולם אי אתה יכול לכפור בחיוניותה או להכחיש
את שלמותה הפנימית ; קובנר יצא ושאיפה נמרצת לו לשנות
תכלית-שנוי את חיי היהדות לפני ספרותה ; ואילו פאפירנא
יצא למערכה כמורה הוראה ומלמד להועיל, מתוך שאיפה
אקדמית להצביע על דרך חדשה ועל סגנון חדש בספרות.
לשנן לסופרים העברים כמה וכמה חוקים וכללים בתורת
הספרות, שעדיין אינם ידועים להם, ואם ידועים להם, אינם
שומרים אותם, אכן תוך למוד זה אי-אפשר היה לו להמנע
מלפגוע במלים חריפות באילו סופרים קטנים, שנעזר בהם
כדוגמאות לציון הרע והפסול, ולעשותם גל של עצמות...
החומר והענין היו צריכים לכך וגם השעה היתה צריכה לכך.
ב„הכרמל“ לשנת 1866, כשקובנר עמד בעיצומו של
פולמוס שנתלקח בגלל „חקר דבר“, מחברתו בבקורת שנפלה
כחץ-פתאום בתוך הצבור העברי, פירסם פאפירנא, והוא עדיין
תלמיד בבית המדרש לרבנים בוויילנא, מאמר בקורת גדול
בכמה המשכים בשם „קנקן חדש מלא ישן“. פאפירנא עקב
בהתענינות מרובה אחר הופעותיו של קובנר בבקורת העברית,
וביותר אחר ההתנגדות החריפה שעורר הן בהשקפותיו
הרדיקליות והן בשוט לשונו, וגמר אומר לצאת בעקבותיו,
אלא — בלמדו לקח מהתנפלותם של הסופרים הוותיקים, מראשי
המדברים בספרות על קובנר החצוף — לא העיר את שבט
בקרתו אלא על קטני הסופרים, דגי הרקק, ובין כך וכך
יתבררו ויתלבנו הדברים ונמצאים למדים גם הגדולים. יתר
על כן: בקרתו לא תמשך בדרך כלל על סופרים, אלא על

ענינים מסויימים, הצריכים בירור וליבון. ולא רק שלא הרהיב עוז בנפשו לפגוע בגדולים — ומזגו המתון ואפיו השקט גרמו לכך במדה לא מועטה — אלא הזדרו והראה עליהם כעל יוצאים מן הכלל הבאים לקיים את הכלל.

ואמנם הופעתו של פאפירנא הפיקה רצון מכל צד: גם הסופרים הזקנים וגם הסופרים הצעירים, האבטודידאקטים והסטודנטים גם הם שמחו בה. הכל ראו בו מבקר שהספרות חיכתה לו משנים. מכל מקום היו מברכים אותו ומחזקים את ידיו. דעה שלילית יחידה השמיע אחד אברהם וורשבסקי, בעל „חקרי תבל“, שפאפירנא מתח עליו דין קשה במאמרו והוא יצא ברשימה עולבנית: „ויש קנקן שכלום אין בו“ (הכרמל לשנת 1866 גל. 15), רשימה שיצר הנקמה הולידתה ואין לה ערך כלשהו. ערך מרובה מזה יש למאמרו של ר' חיים זלמן אלישיביץ, שנדפס בכמה המשכים ב„הכרמל“ של אותה שנה: „יש ויש או הכתוב השלישי“, שיש בו בדרך כלל הערכה חיובית לבקורת החדשה של הסופרים הצעירים, אך הובאו בה גם כמה טענות נגדה. לשני המשיגים האלה ענה פאפירנא במאמרו שנדפס בכמה המשכים באותה שנת „הכרמל“: „תשובות בהתוהים על קנקני“ (גל. 29, 31, 36).

אולם דעת הצבור, דעת הסופרים ודעת הקוראים נסתה חסד למבקרה הצעיר. שוב לא יכול היה הצבור העברי, שוב לא יכלה הספרות העברית להתקיים בלי בקורת ואם כן, אין לך טובה משל פאפירנא. אז צירף המבקר הצעיר למאמר הבקורתי הגדול שנדפס ב„הכרמל“ עוד שני מאמרים רחבים הדנים גם הם במצבה של ספרות ההשכלה בימים ההם וחרבם יחד לחוברת אחת בשם הקודם: „קנקן חדש מלא ישן“ (ווילנה 1867).

ג

קול תרועת מלחמה אתה שומע בפתיחת המאמר הראשון של „הקנקן“ — והוא הגדול בשלושת מאמריו — אולם משאתה

נכנס למאמר לפני ולפנים, אתה למד שאין בדבריו של פאפירנא מעוז החדוש כלל ועיקר, והריהו דש בתורות שכבר העיר עליהן קובנר ואפילו גוטלובר ואברמוביץ. מעלה יתרה יש לדברים, ורובם בגדר של אלף-בית ספרותי, שהם נאמרים במסגרת רחבה ובהסברה יתרה, מודגמים בדוגמאות לעשרות ורצופים טון אוביקטיבי-עניני. בהירות רבה יש כאן, הרצאה פופולארית, הדגשה מתאימה. ובכלל, כתיבתו של פאפירנא באה תמיד לסבר את האזנים, הצד הספרותי שבה תמיד משולב בצד הפיראגוגי.

אין פאפירנא רואה חידוש של ממש בספרות ההשכלה שנוצרה בשני הדורות האחרונים. הסופרים העברים „לרוב החליפו הבל אחד בהבל אחר כדומה לו, מגונה במגונה ממנו“. לעומת המפלפלים בתלמוד באו החוקרים בקדמוניות ישראל (שי"ר וסיעתו) ועמהם פלפולים חדשים, פלפולים היסטוריים, שערכם בשביל החיים כקליפת השום. ונוספו עליהם המפלפלים בלשון, הפילולוגים בלעז, הדורשים את המלים כמין חומר ודבריהם — דברי-הבאי והגיעו עד כדי כך, שיש מהם המוכיחים ב„ראיות ברורות“ שהעברית היא צור מחצבתן של כל לשונות העולם: על-מזון-Almosen, הרי את-Heirat, נחלת-Nachlass, ועוד פטומי חדשים כאלה. אחרי ה„פילולוגים“ יצאו חוצץ מבארי התנ"ך והוסיפו גם הם גל של הבל.

בהתנגדותו זו למפלפלים החדשים בחקירת הקדמוניות, באור התנ"ך ויריעת הלשון פאפירנא הוא אח לדעה לקובנר, שגם הוא הסתער עליהם בחמת רוחו. משותפת היא גם המלחמה בכל מנהגי הסופרים הפסולים, בכל הציוד המדעי המזויף, בכל הגינונים „המשפחתיים“ המקובלים בעולם הספר. אלא שפאפירנא מרחיב דבורו, כופלו ומשלשו, וייתכן גם מצליח יותר להחדירו בלב הקורא, ואפילו לכבשו כיבוש שלם לדעותיו. בטלנות זו, שנאמר עליה, שרק פרישמן עקר אותה בבקרתו.

הלא מצאה לה עוד קודם לכן בפאפירנא את מתנגדה הגדול והעקשני ביותר.

בצער רב מציין פפירנא שגם הסופרים האחרונים, המתהלכים כאילו לרוח הזמן, העוסקים בהפצת ידיעות מועילות ובחיבור מאמרי מדע וספרי מדע, שחציים עיבודים וחציים תרגומים — שגם הם לא סללו להם דרך ישרה, דרך מתוקנת להבעת רעיונם. גם במאמריהם ובספריהם אתה מוצא אותם פגמים של הספרות הישנה, אותה בטלנות ורשלנות, אותה ערבוביה וחוסר טעם. הדברים ניתנים להסתכם בארבעה אבות נזיקין: ה„הסכמות“, ההקדמות, ההערות והשמות.

כשבא פאפירנא לדבר על הגחוך שב„הסכמות“ העוטרות את ספרי המשכילים יעמיק את נתוחו על האמונה העוורת של היהודים באבטוריטטים. ואין בין סופר תורני לסופר משכיל אלא שזה מסתמך על הרשב"א, על התשב"ץ. על המהרש"א, וזה על בוקל, על בוכנר, על פוירבאך, ויש מן הסופרים המסתמכים גם על אלה וגם על אלה. ויש והסכמות אלה הן ענין לקנוניה, כלומר המסכימים הופכים מוסכמים והמוסכמים הופכים מסכימים; ואפילו ספריו של איש דגול כריב"ל יצאו מעוטרים דברי ההסכמה.

פאפירנא גם מבליט את הגחוך שבתארים המופלגים שבהם פונים סופרים לסופרים, זו מחלת ה„טיטולים“ שפשתה בספרות ההשכלה ואין ממנה מפלט.

ומחלה שניה היא מחלת ההקדמות לספרים. ההקדמות „הרבניות“ הישנות נשארו בספרות כלעומת שהיו אלא שנשתנתה צורתן. ויתרות הראשונות על האחרונות, שאלה רצופות ענוות-אמת וצניעות ואלה ענווה מזויפת נודפת מהן, ענווה שגאווה גרועה מדברת מתוך גרונה. הקדמה שכזאת של סופר משכיל היא פקעת של דברי שטות, פיטומי מלים, ברבנות ומליצנות. נוהג היה מחבר עברי בהקדמתו כאילו בביתו הפרטי, ובה ישא משלו על סבתתו, על גרושי אשתו,

על הכנסת בתו לחופה ועל „אבותיו השועים והנדיבים“, כאילו
 היו הדברים האלה נחוצים באמת להבנת הספר.
 לאחר מחלת ההקדמות באה קללת ההערות, שהיתה תופעה
 מבהילה ממש בספרות העברית בימים ההם. פאפירנא אומר,
 כי ההערות בשביל המחבר הן „כילקוט החייט, ששם יקבץ
 כל סרחה־העודף, כל נותר וכל פגול“. אין הספר בנוי בכוון
 אחד ומסויים, אלא יתפור לעשרות כוונים על ידי הערותיו
 המרובות, התופסות לפעמים מקום יותר מגוף־הספר. בהערות
 באה לידי ביטוי גאוותו האישית של המחבר, שבא להוכיח
 לקהל הקוראים, שאין לך דבר בעולם שיהא זר לו. ויש והמחבר
 מביא מלה זרה שלא במקומה על מנת שיוכל לצרף לה הערה
 כפולת שמונה. ועל־פירוב אין המחבר מסתפק בקומה אחת
 של הערות, והריהו בונה עליה קומות נוספות, קומה למעלה
 מקומה. ואין זה פלא שספר הבנוי כך, שכל „אגב“ גורר
 אחריו „אגב“ שני — פותח בכד ומסיים בחבית. והערות תמצא
 לא רק בספרי מדע ועיון. אלא גם בספרי שירה ומליצה.
 נדמה לי, שדברי פאפירנא בענין ההערות, שלא ניתנו מהם
 כאן אלא מקצתם, לא הפסידו את אקטואליותם גם כיום הזה
 ויש לבדוק מחדש לגוף הדין וללא משא פנים את ענין ההערות
 גם במשק המדעי המודרני שלנו.

ומה מזור הדבר, שגם בשמות הספרים פשה הנגע
 בהיותם מיוסדים לא על תכנם אלא על מליצה מן התנ"ך. כך
 יכנה מחבר אחד את ספרו העוסק בבאורי מקראות בשם „השקמים
 אשר בשפלת פשט הכתובים“ ואפילו מחבר מתקדם כש"י
 אברמוביץ יקרא לספרו „למדו היטב“, שם מתאים לספר־מוסר
 ולא לרומאן. ועוד רעה חולה, גזירת שמות חדשים מתוך
 התאמתם אל צליל השמות בלועזית. כגון: דלוג־רב — טלגראף;
 דע פתע — דפשה; פתקי אוויל — פאסקוויל. והמצטיינים
 בענין זה הם המשורר הנודע בשערים משה דוד מיצקין.

זה שפגע בו קובנר בבקרתו המפורסמת, והעורך הידוע לזרות יוסף כהן צדק.

והמסקנה היא, שום דבר בעצם לא נשתנה בספרות העברית החדשה — הקנן החדש מלא ישן, כדי להוכיח את דבריו מביא פאפירנא דוגמאות לרוב מסופרים ומספרים, שרובם נשתכחו כיום, צללו כעופרת בים השכחה. אולם גם בהסתערות זו היתה חשיבות גדולה, שכן הסופרים הקטנים והבינוניים האלה קבעו אז את הרמה הממוצעת של הספרות, ולא דווקא הסופרים „הגדולים“, שכבר חרגו או ניסו לחרוג ממסגרת הקהות והתפלות של הספרות בימים ההם.

יש מן המספרים הזקנים שהיו באים בטענות על המבקרים הצעירים — וזו גם היתה בעצם השגתו העיקרית של אלישיבין, שנזכר למעלה — למה זה הם נטפלים אל פוזיציות ספרותיות שהוכרעו או יוכרעו מעצמן בקרב הימים, למה זה הם יודעים רק להצביע על השלילי ולהוקיע את המגונה, כאילו הטוב כשלעצמו, הצד הטוב בספר או הסופר הטוב, אינו זקוק להערכה, אינו צריך לעידוד. דומה שפאפירנא עוד נוהג לפי הכלל, שאין בקורת אלא מתיחת דין וציון השלילה, ומשום כך הוא נטפל אל הגרועים שבסופרים, תשובתם של המבקרים הצעירים היתה — וזו בערך גם היתה תשובתו של פאפירנא, במאמרו „תשובות בהתוהים על קנקני“, — הספרות העברית עדיין אין לה מסורת ספרותית נאותה, עדיין אין לה טכניקה אמנותית ומדעית מקובלת, עדיין אין לה תרבות לשונית קבועה, ועל כך חובה מוטלת על המבקר לבער קודם את הפסולת שנצטברה, לגנות את המנהגים והיחסים הבלתי־תרבותיים, שנפש כל אירופאי תגעל בהם.

ד

כנראה הכיר פאפירנא בסתר לבו, שבמאמרו הראשון לא דבר אלא על הפגמים והלקויים החיצוניים של ספרות ההשכלה — דבר החשוב כשלעצמו! — ולא ירד בו לתת נתוח

בקרתי מעמיק יותר במצבה של הספרות העברית כולה ובמהותה של הספרות והאמנות בכלל, מגמתן ותכליתן. בשני המאמרים שהוסיף למאמר הראשון והעיקרי של „הקנקן החדש המלא ישן“, כשבא להוציאו בצורת ספר, התאזר און לתת סקירה כללית על התפתחותה של הספרות העברית מימי התנ"ך, דרך תקופת ימי הביניים ועד התקופה הפוזיטיביסטית של ספרות ההשכלה, והסברה למודית כללית של הספרות והאמנות, גדריה וסייגיה, ובפרט הרחיב את דבורו על הסגנון העברי החדש, שיצרו לעצמם הסופרים העבריים במאה התשע-עשרה.

גישתו גישה פוזיטיביסטית מובהקת, להעמיד כל דבר בדרך הקצרה והפשוטה ביותר על מכונו, בלא להסתבך ולסבך את הקורא בהתעמקות רעיונית יתרה, בחקירות מטאפיזיות ובהפשטות נאצלות. הצד התיאורטי הכללי לקוח מטובי הריאליסטים הרוסיים בתוספת רעיונות פוזיטיביסטיים מן המדע הכללי של אירופה ושל גרמניה בפרט. ועל הריאליזם הספרותי והפוזיטיביזם המדעי הורכבה משנת בקרתו של בילינסקי, המבקר הרוסי הדגול, שעמד בשטח הספרות כמפשר בין הריאליזם הרוסי לבין האידיאליזם הגרמני, דבריו של פאפירנא הם מקוריים במדה שעיקל ומיזג דעות ורעיונות אלה לתורה אחת ובמדה — וזה העיקר! — שהתאים אותם אל הספרות העברית, תנאיה וסגולותיה המיוחדים.

אפשר לומר, שפאפירנא היה הראשון או מן הראשונים ממש! — בספרותנו, שתהה על מהותה של ספרות ומגמת פניה ודיבר על כך בהרחבה יתרה. ספרים ופואטיקה יש לנו בעברית מדורי דורות (ספריהם של ר' משה אבן עזרא, רמח"ל, ר' שלמה לויוון, שד"ל). אולם ברור מהותה של האסתטיקה ויסודות הבקורת הספרותית לא ניתן לנו עד כה. הוא הראשון שנתן לנו ב„קנקן“ שלו את ההגדרות האלמנטאריות ביותר לאמנויות השונות: השירה, המוסיקה, הפיסול והציור, והעביר קורחוצץ ביניהן לבין המלאכות והאומנויות. בפעם הראשונה

הודגש אצלנו בכל ההדגשה הדרושה הקשר המהותי של הספרות עם האמנות, כלומר דובר על הספרות כעל ענף של האמנות. את השירה העמיד פאפירנא, כמובן, מעל שאר האמנויות, לפי שהיא כוללת בתוכה את יסודות כולן. „השירה היא — כלשונו של פאפירנא — ציור, זמר ושפה ברורה ומבוארת גם יחד“; והמשורר הוא אדם דגול מרבבה שסגולה מיוחדת לו להתפעל וכושר מיוחד לו למצוא את הלבוש הרעיוני-הלשוני שיבטא את ההתפעלות הזאת.

כל הברורים וההגדרות האלה — ויש לשער שחלק מהם לקוחים ישר מ„לאוקואון“ של לסינג וחלק מתורתו האסתטית של בלינסקי — אולי הם כיום הזה בנליים לקורא העברי במדה מסוימת, אולם בשנות הששים היו כשל עצמם חדשים בשבילו, ועוד חשיבות יחסית נודעה להם, משהודגשה בהם הדגשה שאינה משתמעת לשתי פנים הקירבה הפנימית והחיצונית כאחת בין הספרות, והשירה בפרט, לבין האמנות. אין אנו יכולים להפריז בערכה של הדגשה זו לדור ההוא, ויתכן שגם בימינו עדיין לא חדרה ההכרה הזאת באינטליגנציה העברית ולא תפסה את מקומה הראוי לה.

בתחילת מאמרו השני של ה„קנקן“ רואה פאפירנא בספרות — עד כאן דובר בעיקר על השירה — תמונה מחיי העם, טבעו וסביבתו. הגדרה זו הנראית פשוטה מאד היה בה כוח מחייב ותובעני כלפי ספרות ההשכלה, שהיתה נתוקה מחיי העם, תלושה מטבעו ומתנכרת לסביבתו. אולם פאפירנא אינו מסתפק בהגדרה זו ובהעמדת תביעות לאורה כלפי הספרות העברית בימיו, אלא גם מסביר לפי השיטה המקובלת והפשטנית של הפוזיטיביסטים את השפעתם של נוף מכורה ותנאי אקלימה על גדולה של ספרות ותכונתה. נופה של ארץ זן עשיר ומגוון ואקלימה ממוזג, לפיכך נשאו היוונים את עיניהם תמיד אל הטבע ובו היו משקיעים את כל מעיניהם, ואף את הכוחות הרוחניים המופשטים ביותר, את אליהם, טבעו

בחותרם הטבע; וזה הביא גם לידי פתוח הסקולפטורה. לעומתם העברים שנוף ארצם עני ואקלימה חם (המדבר או ארץ ישראל?) יצרו ספרות רוחנית וכל דבר גשמי ריחנו, ולשונם העברית, לא כשאר הלשונות, רוחנית ביותר (?!). כיום הזה אין אנו מוכנים לקבל דעות כאלה באופן אפודיקטי, והן אפייניות לגישה הפוזיטיביסטית הפשטנית של אותה התקופה בלבד.

יותר מכוון אל האמת הוא נתוחו של פאפירנא את התפתחותה של השירה העברית במשך הדורות. כל זמן שהיהודים היו יושבים בארצם על אדמתם ותחת שמיים, עדיין שירתם קשורה היתה אל הטבע, אמנם פועל באמונה זו כוח המרחיקה מן הטבע. והיא האמונה הישראלית המופשטת באל אחד, שאין לו גוף ודמות הגוף, אולם החיים הגשמיים בארץ מכורתם לא הניחו לה לבגוד בטבע המאציל מברכתו עליה. משהלכו בני ישראל לגולה, גברו ונתעצמו חיי רוחם של היהודים והתפשטו עד אפס מקום לכל ציור חמרי ולכל תחושה גשמית. נתוקה מן המציאות הממשית, משחקת בעולם הדמיון, היא ספרות האגדה, הפיוטים של משוררי ספרד וצרפת — וכזו היא גם הספרות העברית החדשה.

השירה העברית שנוצרה בגולה התנכרה עד להבהיל לתעודתה הפנימית, אבדו לה כל כוחותיה הפנימיים. מחמת הצרות והתלאות, שתכפו על ישראל בנדודיו, עזבה לגמרי את ההווה ותלתה עצמה בעבר הרחוק ובעתיד הרחוק. פשטה השירה את מחלצותיה הגשמיות ונעשתה מופשטת ביותר, אצילית ולבסוף גם מלאכותית.

השירה העברית החדשה, שהתחלתה בסוף המאה השמונה עשרה, לקויה — לפי דעתו של פאפירנא — הן בתכנה והן בסגנונה. בהעמקה ובהרחבה דן פאפירנא בפרט בפרשת הסגנון. לא היה כמותו שהבליט את כל האבסורדיות של לשון המליצה המשכילית.

אין הדמיון רע כל כך בעולם השירה — ופאפירנא

הריאליסט אינו חושש לבטא דעה זו בגלוי, — כל זמן שהלשון עצמה עדיין טבעית היא וברורה ונקיה. רעה חולה היא. שהלשון העברית החדשה, אינה טבעית כלל. מצורפת היא קטעי פסוקים. אפסיותה של לשון זו יוצאת לאור משבאים לתרגמה ללועזית. כוחה של ספרות ברעיונות, ואין הלשון אלא כלי בטוי לרעיונות. ולא כך היא בספרותנו, שבה הופרעה לגמרי ההתאמה בין הרעיון ובין הלשון. וכל זמן שלא תקום התאמה זו לא תהיה לנו ספרות.

המליצה — משנן וחוזר ומשנן פאפידנא, שהוא פידאגוג בכל הסברתו — היא בעוכריה של הספרות העברית. איך יכולים משכילים, שכבר טעמו טעמה של ספרות אירופאית — מתמרמר המבקר הצעיר, וניכר שהדבר נגע עד לבו — לכתוב בסגנון מנופח ומלאכותי שכזה. בלא „עשתית שאנן“, „זרויף“, „תשלג בצלמון“, „רשפי צלמות“ וכיו"ב אין בכלל כתיבה עברית יפה... ולא די להם לסופרים, שהם מנפצים את הכתובים ומשתמשים ברסיסייהם כראות נפשם וכשרירות לבם, ואינם נותנים כלל את דעתם על הרעיון עצמו, שהם עומדים להביע, אלא גם משנים את פניהם בחריפות יתרה, חריפות שאין תרבות כתיבה נאותה סובלתה, כעין „את ק ש ת י נתתי בענן הזה“ (עפ"י „את ק ש ת י נתתי בענן“) „לא בגבורות הזוז (הסוס)“ יחפוף“, וכהנה וכהנה. ואין גבול למשחקי המלים והבטויים, במקום שאין הדבר צריך לכך. קצורו של דבר: אין הסגנון העברי רץ ישר אל התוכן הרעיוני, אלא שוהה בדרך ועורך לעצמו משחקים ושעשועים, הממיתים את הרעיון.

השירה בכלל אברה את שווי משקלה, הצורה החיצונית התחילה דוחקת את התוכן, עד שהשירה נעשתה מלאכה, צרוף-מחוכם של מליצות, משחקי לשון וצמודי מלים דומות בצלצולן, המצאת לפ"קים וגימטריות, אקרוסטיכים וחז"קים. את החסרון בתוכן נפשי ממשי רוצים המשוררים למלא ביתרון הלבוש החיצון, ואוי לאותו לבוש! ופאפירנא מביא כמה בתי שירה.

שמשחקי לשון נופל על לשון כה מרובים בהם, עד שהדבר
נשמע לאוזן כקפונייה גמורה.
והנה דוגמה אחת לאדם הכהן:

„מְטוּ מְטָעִים, גַּם גּוֹמְלִים קָמְלוּ,
אָבֵל הָאוֹבֵל, אָפְסוּ מִי אָפְסִים,
פָּגַב לֹא יָנוּב, אֲשַׁפְּלוֹת שְׁפָלוּ,
פָּגְמוּ אֲנָמִים וּמְלִילוֹת אֲמָלְלוּ...”

ודוגמאות כאלה אפשר להביא לעשרות ועוד גרועות מהן.
השירה העברית פסקה לנבוע ממעין הרגש הפנימי
הטבעי. פאפירנא כקובנר ב„חקר דבר” רואה בכל מקום העלאת
גרה של המליצה התנכית, חקויים, „הליכה בעקבות”, התדמות
גמהרת וזולה לאומות העולם. פאפירנא סומך את דבריו
בדוגמאות מרובות, שלא נוכל כאן לעמוד עליהן. דיינו אם
נצטט אחריו את דברי המשורר „הדגול” שלמה זלקינד, בעל
מחבר ספר השירים „שירי שלמה”, המודה בעצמו, שמותר לו
לאדם לחבר שירים. גם אם אין בו כשרון מיוחד לכך — וזה
יען כי בכל התנ”ך יושבות אבני חן המליצה על מלאת...
אשר תאצל מהודה, עם גם מצער, אף על בלתי צולח
למשורר אומן... ואפילו וויזל הגדול — מרהיב פאפירנא
עוזו בנפשו ומצטרף בזה לדעת קובנר, חברו לבקורת — לא
השיג את מהות השירה לאמתה ולא עצר ברוחו ושלב לתוך
האפוס שלו „שירי תפארת” באורי מקראות, הערות פילוסופיות
יתרות, ואפילו „סיסטמה חדשה” במכות מצרים... את וויזל
חיקה שלום הכהן, את שלום הכהן — לטריס. את לטריס —
קטנים רבים אחרים, וכך נעשתה השירה שלשלת של חקויים.
ראה פאפירנא את כל העזובה בספרות העברית ולבו
נשבר בקרבו. כקובנר רואה הוא בבקורת גלויה ועזה את
התרופה היחידה להבראתה. לא אותה בקורת שהיא כמודעות
הנמלצות בעתונות העברית על יין של פסח, אתרוגים, לולבים

והדסים, אלא זו בקורתם של הצעירים המגלה את המומים והמבליטה את הפגמים, דווקא זו הבקורת השנואה על הסופרים הכושלים והנרדפת על-ידיהם. כלום לא יבינו המשכילים העברים, שבלא בקורת אין התפתחות ושבלעדיה לא תתכן התקדמות במדע, ואם במדע כך, במליצה ובשירה, התלויות בטעם, לא כל שכן, ואם בספרות הגויים כך, בספרות העברית, כשאינן לסופר ולקורא השכלה מודרגת ומסודרת, כשהותרה הרצועה ונבערי-כשרון בוססים ברגל גסה את כרם ספרותנו — על אחת כמה וכמה.

חשש פאפירנא שלא יטענו נגדו שהלשון העברית העתיקה — והיו כאלה שטענו כך! — לקויה מעיקרה לשמש כלי ביטוי למחשבה המודרנית, שזרויות אלה, שכה טרח למנותן ולפרטן, עצמיות הן ללשון העברית מטבע ברייתה, עמד והוסיף בהטעמה הראויה לכך, כי הנביאים ובעלי התלמוד אין כמוהם יודעים להתאים את לשונם לרעיונם, וגם מבין הסופרים החדשים נמצאו כמה הכותבים עברית ברורה ונקיה, ולא עוד אלא משיגים הישגים נאים בתחום השירה והפרוזה. בפרט יעלה על נס בתחום השירה את מיכ"ל וגורדון, שעליהם ירחיב את דבורו לשבח, ובתחום הפרוזה את ר' מרדכי אהרן גינצבורג, שעליו הוא אומר: „אחד היה בספרותנו הדב רמא"ג, אשר מאס במליצות כאלה ויבחר לו שפה ברורה המתאמת עם הרעיון המלוּבש בה... והוא היה באמת לאות ולמופת להסופרים הנכבדים הבאים אחריו... מאפן, שולמן, גוטלובר, מוהר, וביחוד צדרבוים, אברמוביץ...“ ועוד מספר רב של שמות, שפאפירנא כתלמיד מבית מדרשו של הלל, מציין אותם לטובה, ויש בהם כמה שכיום הזה גם מבקר מתון יראה אותם כגראפומנים לכל דבר.

לא לחנם העמיד אברהם בר גוטלובר, אחד מראשי האבטורידאקטים, בכתב-פליסטריו „צער בעלי חיים“ (זיטומיר,

1868) שכתב נגד קובנר, כתב-פולסטר מתועב, שאין רבים כמוהו בספרות העברית — את פאפירנא מול קובנר, עצתו נתונה לשני שילך אל הראשון, ילמד דרכיו ויחכם. הרצאתו המתונה של פאפירנא, המנעותו מלקרוא בשמות המפורשים של הסופרים החוטאים לטעם היפה, ציונו הזריו את מעלתם של הסופרים שיצאו להם מוניטין, הוקרת קדשי האומה ונכסיה, בקיצורו של דבר רדיפת השלום שלו כאחד מתלמידיו של אהרון — הצילו את פאפירנא מידם הקשה של האבטוידאקטים, שראו בכל מבקר צעיר, מן הסטודנטים החצופים שמשנתם סדורה בידיהם — מסית ומדיח את הנוער העברי ומזלזל בכבוד הספרות העברית. בפאפירנא ראו את טיפוס המופת של המבקר הצעיר ובו נופפו כלפי קובנר...

ה

לאחר צאת ה"קנקן" יצאו מוניטין לפאפירנא ושמו נישא בפי רבים: דרך כוכב חדש על שמי הבקורת העברית. אף האבטוידאקטים המושבעים, מראשי הספרות בימים ההם, כגון אלכסנדר צדרבוים, עורך "המליץ", רש"י פיין, עורך "הכרמל", אברהם בר גוטלובר, מראשי העושים והמעשים בספרות. ש. י. אברמוביץ, שמידת שמרנותו כמידת מרדנותו — שבעו נחת, שכן לא זו בלבד שלא נגע בהם לרעה, כאותו מזיק קובנר, אלא עוד פיזר להם תהלות הרבה. ה"קנקן" היה להם כטענה חזקה נגד קובנר וסיעתו: אך זוהי בקורת ראויה לכבוד! אך זהו הטון הנרצה! בקורת שיש עמה בנין מכאן, ובקורת שיש עמה סתירה מכאן! מה רבות הטענות כיום הזה נגד הבקורת השוללנית, בשנות הששים לא-כל-שכן, ועל כן ששו אל הבקורת המתונה, הפוגעת בקטנים בלבד — כזו של פאפירנא, וכלו את חמתם ב"סתירת הנערים" של קובנר, שבא לחלל את כבודם של גדולי הספרות החיים והמתים.

ואולם משלא נזהר פאפירנא ופגע בארי שבחבורת
המשוררים — מיד נפגע...

בסוף שנת 1867 פרסם אד"ם הכהן, גדול המשוררים
בימים ההם, בעל "שירי שפת קודש" את הדרמה שלו "אמת
ואמונה", שהיתה גנוזה עמו בכתוביו יותר מעשרים שנה. זוהי
דרמה אליגורית טפוסית מן המין הישן. יש בה משל, כלומר
המחזה עצמו, וגם נמשל, מה שמכנה אד"ם הכהן בעקבות רמח"ל
בשם "פתשגן הכתב", והוא מוסר־ההשכל של המחזה. דרמה
אליגורית כזאת בסוף שנות הששים היתה אנאכרוניזם גמור
גם בספרותנו... אילו יצאה בשנת הארבעים, היו "מקטירים"
מגישים לה תהלה ושבח ומקלסים את מחברה... גם עכשיו
התענגו בה ותיקי ההשכלה ונהנו ממנה הנאה משונה, זו
המליצה הנשגבה... זה הלעג ליראים החנפים, זו הסטירה על
פראי החסידים... "אולם בסוף שנות הששים כבר קם בספרותנו
דור חדש, שרשם על דגלו סיסמאות ריאליסטיות וריאליסטיות־
למחצה, דור שרצה בספרות חיה וטבעית, שיצירותיה תמונות
נאמנות מן החיים ושיריה מבע לרגשת הלב — ולא אליגוריה
מלאכותית, עקרה ומופשטת, שאין בה לא עלילה ממשית, לא
טפוס־אדם חיים ולא פשטות־הבעה.

פאפירנא צעיר היה, הצלחתו הראשונה שכרה אותו
ממש ובקש לו מקום לבטוי נמרץ יותר לרוחו הבקרתית.
והנה נזדמנה לו "מציאה" כזו — כיצד לא ירים אותה?! היו
שטענו נגדו שהוא עוסק בקטנים בלבד — והנה אד"ם הכהן
עצמו — ומי גדול ממנו?... כוונתו הראשונה היתה לכתוב
מאמר־בקורת נרחב על הדרמה בלבד, אולם נטיתו האקדמית־
הפידגוגית ותשוקתו להשכיל את עמו הביאו אותו להקדים
הקדמה ארוכה על הדרמה, מהותה ובנינה ועל תולדות הדרמה
העברית, מרמח"ל ועד אד"ם הכהן. וכך נולדה המחברת:
"הדרמה בכלל והעברית בפרט".

הנתוח הכללי של הדרמה אינו מקורי ביותר. הצד

התיאורטי כולו לקוח מכתבי בלינסקי*. הגדרות בפואטיקה שפאפירנא נותנן פה כמותן אתה מוצא בכל ספר טוב לתורת הספרות, והן גופי הלכות שכל מורה משנה אותן לתלמידיו, אולם — שוב אנו צריכים לומר דבר שכבר אמרנו אותו — בשנות הששים, בסביבה העברית הנחשלת בחנוכה הספרותי, היה בזה משום חדוש גדול — זו היתה בקורת „עסטטיקית“ שהיתה זמורת זר בכרם ספרותנו.

כמה מן ההגדרות הכלליות של „הקנקן“ אתה מוצא גם ב„דרמה“. חדש הוא בירור הסוגים והמינים בשירה. אתה מוצא כאן הגדרות מספיקות לשירה לירית, לשירה אפית ולשירה דרמטית. לפי שיטתו של בלינסקי דואה פאפירנא בדרמה כעין הרכב של שירה לירית ושל שירה אפית, והדרמטורג צריך שיהא בו כושר שירי כפול. אם כי הדברים אינם מוכרעים כלל, יש בזה ענין. לפי זה השירה הדרמטית היא סוג השירה העליון, ורק גדולי המשוררים בעולם הצליחו בו, כגון סופוקלס, שקספיר, גיטה ושילד. בעולם הצטיינו בדרמה שני העמים הגאונים, שהגיעו למרום מעלת התרבות: היוונים בעולם הישן והאנגלים בעולם החדש. גם הרעיון על עליונות של הסוג הדרמטי אינו מקורי לגמרי, אתה מוצא אותו אצל בלינסקי, וגם שופנהאור הגרמני הגיע בדרכים אחרות לגמרי ומתוך השקפה שונה לכלל דעה זו.

פאפירנא עומד גם על יסודות הדרמה, על תכונתה הפנימית ועל סגולות מבנה, דברים גדורים ומבוררים היטב, ומן הדרמה בכלל הוא בא לדבר על הטראגדיה. בשום שכל, ביראת כבוד ובפאתוס עצור מנתח הוא את „אנטיגונה“ לסופוקלס ואת „המלט“ לשקספיר. ידע פאפירנא, שהרבה ממשכילי ישראל אינם קוראים ספרים בלשונות אירופה ושביילי הפואטיקה אינם

* עיין: פרופ. ד"ר יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה,

נהירים להם, לפי כך השפיע עליהם מרוב טובו וברר להם הכל כמבוקש. בסיכומו של דבר מגיע פאפירנא להגדרה זו של הטראגדיה: הטראגדיה היא מחזה של עצב, המציג לפנינו התנגשות מוכרחת של שני אידיאלים נשגבים, הנגמרת בשואה כללית, ויש שתציג לפנינו אידיאה כבירה אחת, הנלחמת בכוחות הטבע הסובבים אותה, מנצחת אותם, אלא שהגבור, נושא האידיאה, מת בנצחוננו. „המיתה — אומר פאפירנא — היא רק טראגית בעת אשר היא איננה מקרית, אלא תולדה מוכרחת מטבע האדם פנימה ומעמדיו השונים חוצה“.

פאפירנא מסביר לקורא את המונחים הטכניים הקשורים בטרַאגדיה: אקציה, קוליזיה, קונפליקט, דמויות אינדיבידואליות. הוא מוצא לנחוך להאריך בדברים אלה, לפי שהוא רוצה שבקרתו את „אמת ואמונה“ תהיה בקורת אסתטית, „בנויה על יסוד האפי וההגיון“, ולא בקורת חיזונית, בנויה על השגות בדקדוק הלשון, כפי שנהוג בספרות ההשכלה. וחשיבות יתרה יש לכך, שלאור ברורים והגדרות אלה סוקר פאפירנא בהרחבה רבה את הדרמה העברית בהתפתחותה ההיסטורית, שלזה הקדיש את חלק הארי של קונטרסו.

ניתוחו את הדרמה של רמח"ל מצויין. הוא מוכיח לנו כאלף עדים, כי פאפירנא נצטיין בכשרון בקרתי טבעי ובכוח הוכחה להפליא. לאחר נתוחן של דרמות רמח"ל ירחיב את דבורו על „מלוכת שאול“ ליוסף האפרתי — מטרופליביץ, ועל „עמל ותרצה“ לשלום הכהן. מובן מאליו שהוא דן דרמות אלה בדרך-כלל לשלילה, שכן הוא בודק אותן לאור הכללים האסתטיים של הדרמה האירופאית. וכיוון שכך אין לו ברירה אלא למתוח דין קשה עליהן.

אמנם כורע הוא ברך לפני כשרונו השירי הנפלא של רמח"ל, אולם אין הוא מוכן להסתיר, כי מחזותיו האלגוריים אינן דרמות במובן האירופאי ואלה טעמיו:

א. „המדברים“ בדרמה כוחות מופשטים הם ולא בני

אדם ממש, בעלי גוף ונפש; ב. הקונפליקט אינו אלא תוצאה פרימיטיבית מכוחות הפכיים קיצונים; ג. יד המקרים שולטת בגבורים, שהם משוללים כל רצון חפשי; ד. אין לגבורים סימני אינדיבידואליות, וקל להחליפם זה בזה.

מלים מעם מקדיש פאפירנא לתרגומי הדרמות של פראנקו מנדס, שי"ר ולטריס; ורק עתה הוא ניגש לנתח את „אמת ואמונה“ והוא עושה זאת בכל הזהירות הדרושה. ואולי לא באה כל ההקדמה הארוכה אלא כדי להחליש במסגרתה הכפולה, מסגרת הדרמה האירופאית בכלל ומסגרת הדרמה העברית, את הרושם שיתקבל מדברי שלילתו? לא רצה פאפירנא המתון ודורש השלום מיסודו לבוא בחתף על אד"ם הכהן, רבו בבית המדרש לרבנים בוילנה, כפרץ מים הבא פתאום מתוך ההרים.

ועוד טרם ימתח את דינו על הדרמה של אד"ם הכהן, יגיש לאפו מנת שבחים לכשרונו השירי. ויש ומתגנב בתוך לבנו החשד, שמא נאמרו הדברים באידוניה דקה. אך על הדרמה עצמה הוא חורץ את משפטו ללא התחפשות ורתוי. אין היא דרמה במובן האירופאי, יש בה אותם הלוקיים, שאנו מונים במחזותיו של רמח"ל. גבוריה כוחות מופשטים הם, בגדי-אדם להם, אבל לא לב ונפש של אדם; אידיאות הם, נציגים של המדות הטובות והמדות הרעות, אבל לא יצודי אנוש הנאבקים זה בזה. הכוח המופשט מסתיר את האדם במדה כזאת, שלא נראה בו שום תכונה אישית, שלא נכיר בו שום רושם אינדיבידואלי. ולא עוד אלא הסמלים המתנועעים האלה לא יוכרו אפילו במחזה בפעולה עקבית ממש, שתהא מתאמת אל האידיאה שהם מסמלים. ואם תמצא לומר, אין בדרמה שום פעולה, אלא ספור על פעולה, וכיצד תוכל להקרא עוד בשם דרמה?

פאפירנא רואה זרות מרובה בכתיבת דרמה כזו במאה התשע עשרה. לא נבוא בטרפוניה עם רמח"ל על כתבו דרמות

אלגוריות, בימיו נכתבו דרמות כאלה לרוב בכל לשונות
אירופה הנודעות בשם „מורליטה“, אולם משגילה לסינג הגדול
את גאונו של שקספיר, עזבו סופרי אירופה כולם דרך עקרה
זו. לא הרגיש אדם הכהן בזה ועוד פזר לעצמו שבחים ביד
נדיבה בהקדמתו שלו לדרמה: לדעתו אין „אמת ואמונה“
נופלת מן הדרמות המפורסמות באירופה!... ופאפירנא שואל
מנהמת לבו, איך מעז אדם הכהן לערוך אל יצירות הנצח של
סופוקלס, שקספיר, גיטה — דרמה שאין בגבוריה „אף צל ציור
של הנפש הקטנה שבקטנה מדראמות אירופה“, דרמה ששיחה-
ושיגה מעלה בזכרוננו את השיחות הבטלות „מאחורי התנור
בבית-המדרש על דבר הפוליטיקה“; דרמה מתובלה תבלין
יהודי ספציפי, כדומה למשל, אמת (בדרמה היא זכר) נושא את
אמונה לאשה לא מאהבה חס וחלילה אלא על-ידי שדוך;
דרמה ששולבו בה דברי חרוף וגדוף נגד מבקריו ושונאיו
הפרטיים של מחברה. זו דרמה עברית וזה מחברה!

דק בסוף המחברת כאילו שכח פאפירנא את עצמו וקפץ
ואמר את הטמון בלבו, אולם בדרך כלל מכבד פאפירנא את
אד"ם הכהן כבוד גדול, אינו מכחיש, חס וחלילה, את כשרונותיו
„הגדולים“... בבקורת זו לא הציב לו פאפירנא אלא מטרה
אחת, להוכיח בכל הציוד האקרמי וההסברה הפדגוגית שדרמה
זו של גדול המשוררים העבריים אין שם דרמה במובן האירופאי
חלה עליה — זה הכל! אבל גם בקורת זו הספיקה להתריד
את האריה המנמנם מרבעו, ואד"ם נער את בלוריתו, שאג
את שאגתו והטיל סער במשפחת הסופרים העבריים...

ו

משפרסם פאפירנא את קונטרסו על „הדרמה“, כתב
אליו קובנר — חברו לדעה ולמלחמה — אגרת והזהיר אותו
מחמתו של אד"ם הכהן. „לבי יאמר לי — אומר קובנר — כי
נקא לא תנקה הפעם, בקרעך את ציץ הזהב מעל מצחו של

הכהן הגדול, המכהן פאר בהיכל שירתנו, בדקרך קשה את „האמת והאמונה“ לאד״ם הכינות לך עתידות לא טובים. והנני רואה אותך בקרוב עומד במחיצה אחת עמדי „המהרס והמחבל“ ונידון כמותי לארבע מיתות בית-דין. כן, הזקן הקנאי הזה לא ינק! אתה תראה!¹ ונתקיימה נבואתו של קובנר בשלמותה.

אד״ם הכהן ערך קאמפאניה נוראה על המבקר הצעיר שחרף מערכות ישראל, כלומר בקר לשלילה את הדרמה שלו. לא זו בלבד, שתקף אותו מכל צד, אלא גם לא הניח לו מקום כדי נשימה ספרותית. קאמפניה זו ראויה היא שתכתב בהרחבה בתולדות הבקורת הספרותית העברית, וכאן לא נוכל לציינה אלא בראשי פרקים. הרי זה פרק מענין בתולדות היחסים הספרותיים בקרב עמנו, ולא על עצמה בלבד היא באה ללמד...² ראשון לקרב יצא חתנו של אד״ם הכהן, מר יהושע שטיינברג, רב מטעם הממשלה וצנזור בוילנה רבתי. הלה השיב תשובה בהולה חריפה בשם „עין משפט“³, והיא גם יצאה מיד בכמה תוספות כחוברת מיוחדת („עין משפט“, ווילנה 1868). לא הצילה את פאפירנא תהילתו שפיוז ב„קנקן“ לרב הצנזור על ספר שיריו הלמודיים „אור לישרים“, תהלה שהיתה במדה מסוימת בנגוד להשקפת פאפירנא על חדלון ערכם של שירים דיאקטיים בעת החדשה. מקוצר המצע לא נוכל לנתח פה מחברת זו של הרב הנכבד, שסמיות-עין ודברי חונף לחותנו משמשים בה בערבוביה.

גם אד״ם הכהן עצמו יצא לחרף את המבקר הצעיר בקונטרס מיוחד ושמו לתפארת „תוכחתי לבקרים“ (מן המלה בקר). המחברת חתומה בפסיבדונים, שכולו אומר שלום: שלום

1 א. י. פאפירנא, פגישותי את א. א. קובנר (הד הזמן, 1909, גל. 132)

2 סקירה תמציתית אפשר למצוא: פרופ. ד״ר יוסף קלוזנר, היסטוריה

של הספרות העברית החדשה, IV, עמ' 212—215.

3 „הכרמל“ לשנת 1868, גל. 7—9.

בה"ר שלמה פרידמאן (ווילנה 1868). משום איסטניסות לא נטפל גם במחברת זו, דיינו אם נתן כמה שורות מפתחתה. וזו לשון הזהב של אד"ם הכהן: „קראתי מחברת קטנה בשם מוֹזֵר „הדרמה“ להנער הניירי (פאפירני) אשר יצאה כִּסְּת אל עלי מ"ע (מכתב-עת) ה"מליץ" סוף שנה זו; הוא הנער אשר בעודו כעצמים בבטן בביסה"ר (בבית ספר הרבנים) בעיר ווילנא, כבר פרץ לצאת בַּרְהַב רב ובלהג הרבה בקנקנו" וכו' וכו'.

לילינבלום מספר לנו, כי אד"ם פנה בתלונה חריפה לצנזור באודיסה, אחד ושמו גניקס, שהיה תלמיד בית המדרש לרבנים בוילנה, הלמאי נתן הורמנא דמלכותא לספר, שבו מזדלזל כבודו של רבו כסופר. אד"ם שקד על ידי קשריו עם עורכי ישראל, שפחד המשורר הדגול נפל עליהם ואימת חותנו היושב ברום הצנזורה, שלא תנתן הרשות לפאפירנא להשיב למתקיפיו.

להגנת פאפירנא יצא יחידי יחיאל מיכל פינס ב"מכתבי הבקורת" שלו (הכרמל, 1868, גל. 15—16, 19) אלא שדבריו יצאו מטושטשים לגמרי. שטיינברג הצנזור התיר להדפיס סניגוריה זו בתנאי שהיא תבוא מלווה בהערותיו שלו עצמו. וכל הקורא את דברי פינס המשובצים בהמוני סימני שאלה וקריאה והמשולבים הערות אירוניות של שטיינברג, שנטל רשות לעצמו בתוקף משרתו לרדת לתוך דברי אחד הסופרים הדגולים — אינו יכול שלא לצחוק צחוק מכאיב לב. זה הדור וזה נמוסו.

אילו באנו לספר כאן את כל הרדיפות שנרדף פאפירנא (גם „המגיד“ נצטרף אל המקהלה!) אין אנו מספיקים. ומה יעשה איש כפאפירנא, שבקש תמיד את השלום — והנה מלחמה? ואיך יפשר בין דרישת השלום ובין דרישת האמת? הלא כן

1 ב"מלואים לזכרונות מר פאפירנא", שנדפסו עם מותו של קובנר בהד

הזמן לשנת 1909, גל. 144.

דבריו בסוף ה"קנקן" שלו: "ועתה, אדוני המחברים, אם תמצאו במחברת זאת אשר הנני נותן לפניכם היום, איזה אגלי מי ראש, — הואיל־נא אדוני, וטעמו וראו, כי אך לרפאות תעלה המה לכם, רפאות הגוף ורפאות הנפש. אם תמצאו בה דברי התול וסטירה — אל תדמו, כי בשאט נפש פסעתי על ראשי עם קודש, — אבל האמינו לי, כי השחוק הזה הוא פרי כאב־לב ויגון נפש, ועדים עלי שמים וארץ: שאין כוונתי חלילה לחלל כבוד הקטן שבחכמי ישראל, אבל כל מטרתי היא — התועלת הכללית של ספרותנו — — — — — ושלום על ישראל." "ושלום על ישראל!" — לא, פאפירנא יקירי — השלום ממך והלאה... קשה להיות מבקר בישראל... וכל מבקר בלתי משוחד לא יינקה!...

ניסה פאפירנא לשכך את כעסו של אד"ם בדברי־כבושים ולא עלתה בידו. גם פנייתו לאנשי שם בדורו שיעמדו לימינו ויגנו עליו לא הועילה הרבה. משהתגרו בו מצדדי אד"ם הכהן, מזרזירי הסופרים וממלחכי פנכתו, יותר ויותר ולא נמצאו כמה סופרים, מבעלי הטעם ומנקיי הדעת — וגם כאלה היו באותם הימים! — שיצאו להגנתו — הלך ויצא את הספרות העברית. יותר מעשרים שנה נשתתק קולו של פאפירנא כמבקר, גם הפעולה שחידש בסוף ימיו לא היתה אלא על דרך־העראי בלבד.

ז

עוד לפני פרישתו פרסם פאפירנא, והפעם ב"המליץ" של צדרבוים, שבהוצאתו גם יצאה "הדרמה", שני מאמרים שהיו עמו בכתובים: האחד "לימא דלא כר' שרגא פייויל", קובץ השגות נגד בקרתו של ש. פ. אולקניצקי על ספרו של א. ב. גוטלובר "תפארת לבני בינה", והאחד בקורת נרחבת על "אבות ובנים", ספר אהבים, מאת ש. י. אברמוביץ.²

² נדפסו תחת השם המשותף, "מאמרי בקורת" בהמליץ לשנת תרכט, גל.

ממחברתו של פאפירנא „הרומאן בכלל והעברי בפרט“, שבה דובר „בהרחבה על-דבר הרומאנים היותר נכבדים בלשונות העמים בכלל“ ועל הרומן העברי בפרט, רוצה לומר, על הרומנים של מאפו ושל מנדלי, שהרי יותר לא היו לנו בעת שנכתבה המחברת (והיא כנראה נכתבה ראשה ורובה זמן-מה קודם שנתפרסמה בקצורה). מחברת זו כבר לא ראתה אור כשהיא שלמה.

גם במאמרו זה פאפירנא היה הדאשון שהסביר לקורא העברי את הצד התיאורטי בסוג ספרותי חדש, הוא הסוג המכונה רומן. ההגדרות, הנראות כיום אלמנטריות — גדורות היטב וברורות מאד. את מקורו של הרומן רואה פאפירנא באיפופיה היוונית: הרומן — זהו סוג אפופיה של הזמן החדש. פאפירנא זכר בפעם הראשונה בספרות העברית את הרומאנים המצויינים של פושקין, לירמונטוב, טורגנייב וגונצ'ארוב ואת דמויותיהם הטפוסיות, שהיו לשם דבר בספרות העולם, כאוניגין, פצ'ורין, רודין ואובלומוב. בכבושי הריאליזם הרוסי ראה מפנה רב ערך בספרות אירופה כולה. לעומת זה התיחס בשאט נפש אל הרומן הצרפתי הזול, שהוא דווקא הוא השפיע השפעה מכרעת, השפעה לשלילה ולרעותה על הספור העברי בתקופת ההשכלה — הרומן הצרפתי הרומנטי, בעל העלילה הדמיונית, המסובך והמסוכסך, מיסודם של אלכסנדר דיומא, פול די קוק ואויגן סי.

פאפירנא גלה עוז בקרתי ראוי לשבח וגם הבחנה ספרותית מקורית בשבח את מנדלי ובהעדיפו אותו על מאפו על שום שהלך בספורו בעקבות הרוסים, ולא בעקבות הצרפתים (כמאפו). את „אבות ובנים“ הוא מעמיד מעל „עֵיט צבוע“ ולו הוא נותן את היתרון, כי הכל מתרחש בו כדרך הטבע, אין בו „פוקוסים“ כבטויו, הכל נגזר ויוצא בו מן התכונות האישיות של הגבורים ומתוך התנאים האוביקטיביים של הסביבה, והוא גם הוא כתוב בלשון טבעית, לשון עממית ממש.

מה שאין כן „עֵיט צְבוּעַ“, שעלילתו דמיונית, סבוכה ולא מוכרחת, ולשונו לא-טבעית.

בהתנגדותו לרומאן הצרפתי הרומנטי ובהעדפו את הרומאן הרוסי הריאליסטי היה פאפירנא מן הסוללים דרך חדשה בספרות ההשכלה. אילו המשיך בפעולתו הבקרתית והתמיד בה, וודאי שהשפעתה היתה נכרת יותר וברכתה גדולה יותר. באינטואיציה בקרתית מפליאה ממש מצא ב„אבות ובנים“ שלא גילה בו מנדלי אלא מקצת יכלתו, את גרעיני התפתחותו הנפלאה של האמן הגדול. בהצבעתו על פגמיו האמנותיים של „עֵיט צְבוּעַ“ למאפו קדם בהרבה ללילינבלום שניתח רומן זה במאמרו הנודע „עולם התוהו“.

במאמר זה גמר פאפירנא את הקריירה שלו כמבקר ספרותי בשנות הששים. בשנת 1870 עבר פאפירנא לפלוצק שבה ישב כמורה לדת בגמנסיה הממשלתית עד מלחמת העולם הראשונה. עד שנת 1915. בשעות הפנאי כתב ספרי עזר ללמוד הלשונות העברית, הרוסית והאידיש, שיצאו בכמה מהדורות. מן הספרות העברית ממש התרחק לגמרי.

התחיה שנתעוררה בקרב מחנה ישראל ובספרות העברית בשנות השמונים, נגעה גם בו בכנפיה והוא התחיל להראות סמני תחייה ספרותית, אולם בכל נפשו לא חזר אל הבקורת העברית עד יום מותו. אז פרסם כמה שירים, שתכנם רצוף השתתפות בצער כנסת ישראל ב„כנסת ישראל“ לשפ"ר וב„האסיף“ לסוקולוב. בשנת 1893 פרסם מחברת משלים בשם „משלי הזמן“ שיצאה ב„ספרי אגורה“ של בן-אביגדור. במדת-מה חזר גם אל הבקורת העברית. ב„האסיף“ לשנת תרמ"ט פרסם את מאמרו „לחג יובל המאה ללידת המשורר האנגלי לארד באיראן“. חשיבות ממשית נודעת לשני מאמריו על שירת טשרניחובסקי „אגרת בקורת“ ו„שירה חדשה“, שנדפסו ב„ספרי השנה“ לסוקולוב. פאפירנא הזקן היה מן הראשונים שגלה את המעוף בשירת טשרניחובסקי והוא

שש להודיע זאת ברבים. במאמרו הראשון „אגרת בקורת”¹ נתן סקירה קצרה על התפתחות השירה העברית במשך הדורות, היא היא הסקירה שניתנה גם ב„קנקן” שלו. בשמחה רבה ציין פאפירנא, כי בטשרניחובסקי חל מפנה בשירה העברית: חזרה אל הטבע וחזרה אל החיים. כמבקר מומחה שלא נס ליחו ולא כהתה עינו מגלה הוא בדקדוק רב, ואפילו בדקדקנות יתרה, את חחרוזים הרפים, שבהם המחשבה הפיוטית של טשרניחובסקי, „האוריגינלי” בדרך כלל בהלך רוחו ובסגנונו, לא נתלכשה כראוי, ואת השגיאות בלשון שלא יסלח לו למשורר הצעיר הפורץ גדרות. במאמרו השני „שירה חדשה”² שוב הקדים לדבריו סקירה כללית (כמה אפייניות הן סקירות אלה למבקר שבו!). והפעם על ענפי האמנות השונים ועל השירה בפרט; את השירה ראה כענף עליון, ענף-סגולה, שהורכבו בו מיטב התכונות של שאר הענפים; והיא אמת-המדה לקביעת ערכה של כל שירה (דברים שכבר אמרם בהרחבת-יתר ב„דרמה” שלו). פאפירנא שש לציין בשירתו של טשרניחובסקי את סגולתה המשולשת, השאולה לה מן הפסול, מן הציור, ומן המוסיקה: היא גם מוחשית, גם ציורית וגם ערבה לאוזן. הצטיינות משולשת זו הוכיח פאפירנא בכשרון רב תוך ציטוט נרחב וקולע ממבחר שירתו של הכוכב הצעיר שזה עתה דרך על שמי השירה העברית.

פאפירנא הוא שעמד ראשון על מה שאנו קוראים יוונתו של המשורר תוך שהוא מבליט בו את שלושת היסודות של תורת היוונים: כוח, טבע ויופי. אף-על-פי שידע להסתייג מהשקפתו השלילית הקיצונית על היהדות ההיסטורית, שבאה לידי בטוי בכמה משיריו, לא היו די מלים בפיו בהערכתו אותו כאמן מקורי שחדושו מפתיע בשירה העברית. שני מאמרים אלה לא מעט הסבו בעצוב דעה חיובית

1 נדפס ב„ספר השנה” לשנת תר”ס, עמ’ 254—262.
2 נדפס ב„ספר השנה” לשנת תרס”ב, עמ’ 246—263.

על טשרניחובסקי, שעם הופעתו היה „נטע זר“ לעמנו; אפשר לומר שהם נעשו אבן-פנה בבנין ההערכה המקובלת היום על המשורר. בשני מאמרים אלה שוב התנצנצה מחשבתו הבקרתית של פאפירנא, האירה באור גדול — ודעכה.

בשנותיו האחרונות התחיל מפרסם בעתונות העברית והרוסית פרקי זכרונות מעינים מתקופת ההשכלה. הפרקים שפרסם ב„הד הזמן“, ב„ספר השנה“ וב„רשומות“ מאירים באור החכמה והדעת, קורנים נדיבות-לב ואירוניה דקה מן הדקה. בשנת 1910 פורסמו כמה מאמרים לכבודו במלאות לו שבעים שנה. פרישמן זכר אותו באחד מ„מכתביו“ לידידתו ואמר עליו בין השאר:

„בקול דממה חרישית חגג זה את חגו, וכמעט אשר לא חדר הקול החוצה — ואולם אם יש איש אשר היה כדאי ליום-טוב כזה, הנה זה האיש, האיש הזה נתן לנו, זה לנו יותר מארבעים שנה, קונטרס קטן בשם „קנקן חדש מלא ישן“ ויהי לאבי הבקורת בספרותנו החדשה. אפשר שהקנקן החדש הזה נעשה ישן גם הוא במשך הימים, אפשר שהבקורת נתפתחה ונשתלשלה מאז אצלנו ותקבל צורות אחדות לגמרי, ואולם העיקר הוא ההתחלה. האיש הזה היה המתחיל; ולא עוד, אלא שהתחיל באותה שעה, שהספרות שלנו לא ידעה עוד שום דבר חוץ מן המליצה — והסכנה היתה גדולה...”

בשנת 1915 נאלץ פאפירנא לעזוב את פלוצק שישב בה 45 שנים ברציפות. שנתיים ישב אצל בתו בבוברויסק ואחר עבר לגור אצל בנו באודיסה, שבה גם מת בשיבה טובה ב־18 לפברואר 1919. את קברו כרו בסמוך לקבריהם של לילינבלום ומנדלי, שראשיתם גם הם בתקופת ההשכלה ואחריתם בתקופת התחייה.

ח

בשנת 1909, שנת מותו של קובנר, הקדיש „הד הזמן“, העתון העברי שיצא בוילנה, כמה וכמה מאמרים להעלאת

זכרו ופעולתו של המבקר העברי הנידח והנשכח, של קובנר המשומד (גל. 114 ; 119 ; ועוד). גם פאפירנא הזקן יצא ממחבואו וכתב רשימת-זכרונות בשם „פגישותי את א. א. קובנר” (גל. 132). הוא נפגש עם קובנר בפעם הראשונה בשנת 1866 ומאז כרתו ברית-ידידות והתחילה ביניהם חליפת מכתבים שנמשכה זמן רב. לא שלל פאפירנא את פעולתו הספרותית של קובנר, ולא עוד אלא דאה והנהי צודקת בעיקרה, אך לא נעמה לו נעימת דבריו, הטון שבהם. וכשהודיע לו על כך במפורש, לא ניסה קובנר להתכחש לזה, אלא מצא ששורש-ההבדל בולט יותר, יסודי יותר. פאפירנא הוא „בלינסקי העברי”, ואילו הוא רצה לזכות בשם „פיסרב העברי”, ועתה בדי לו שייזכר בשם „המן העברי”. ואכן, בעוד שקובנר מייצג בבקורת העברית את האסכולה הריאליסטית הקיצונית של פיסרב, הרי פאפירנא מייצג בה את האסכולה הריאליסטית של בלינסקי. שמדת הריאליזם כמדת האידיאליזם שבה. השקפתו האסתטית של פאפירנא דומה לזו של בלינסקי לאחר שנות הארבעים, שניהם האמינו באחדות המשולשת: יופי, עממיות וריאליזם. יש לקבל, כמובן, את ההשוואה אל בלינסקי בדרך ההעברה בלבד, שכן לא זו קומת הסופר ולא אלה הפרובלימות. סוף-סוף לא היה פאפירנא משנן לסופרים העבדים אלא את הכללים האלמנטאריים של תורת הספרות. בכוננתנו היה לציין את היניקה הישרה מתורתו של בלינסקי, שהיה המפשר הדגול בין ההגליאניות הגרמנית לבין הריאליזם הרוסי הפשטני.

לדעתו של פאפירנא, אין הספרות אלא אספקלרית החיים עם היופי והמוסר הטבעיים הגנוזים עמוק בתוכם. אין הספרות מכשיר חברתי מלכתחילה, כדעתם של הריאליסטים הקיצוניים, אולם בעצם טבעה אין היא יכולה להתכחש לבעיות החברה. אין השירה צריכה „להטיף לקח טוב” (כלשונו של פאפירנא), אלא „הלקח הטוב” פורץ מאליו מגרונו של המשורר הגדול בתוקף הכוח המוסרי הטבוע בו מעיקרו.

פאפירנא הריאליסט ביסודו ידע להשתחרר מכמה וכמה השקפות ריאליסטיות נוקשות, ושלא כקובנר חברו שקבל את הריאליזם הרוסי בשלמותו והיה מרביץ תורתו בכל העקבות והמסקנות האופייניות לשכלו החד והנוקב. כך העז פאפירנא לצאת נגד הדידאקטיקה בשירה, שכן ראה שרוב המשוררים הקטנים מבקשים בה מקלט לרוחם הדל ולחוסר כשרונם. ושירת ההשכלה תוכיח שכולה דידאקטית ושחרת מוסר, מופשטת ומטיפה לקח. טול משירה זו את הטפתה הלמודית והמוסרית, וכמובן גם את הלבוש המליצי השאול כולו מן התנ"ך — והיא תעמוד לפניך עירום ועריה. „השירה הדידאקטית — אומר פאפירנא במאמרו השלישי שב„קנקן“ — חדלה להיות לה אורח בימים האלה בספרות כל עמי אירופא שהבינו ליקר ערך השיר בפני עצמו — שאין לו הכרח בתבלין המוסר וההגיון“.

כמרביץ הריאליזם המתון יש לפאפירנא ערך בבקורת העברית עד היום הזה. הרי זה מבקר ספרותי בעל השקפה אסתטית ברורה, שהעמיד לספרות העברית תביעות ספרותיות מפורשות, בשעה שהיא היתה צריכה לכך. וגם זכות ראשונים לא תינטל ממנו. כקובנר דרש — והופעתם היתה בעת ובעונה אחת — להעמיד את הספרות העברית על היסודות הריאליים שבחיי העם, על הנשמע והנראה בתחום המושב היהודי, על המוחש והמורגש בנפשו של האדם מישראל. אולם מעולם לא הטיף לאותה התועלתיות הקיצונית, שהיה בה לפעמים קב של גסות, כדרכו של קובנר.

חשיבותו של פאפירנא לא בחריפות דעותיו, אלא בערכו הפדגוגי; לא בעוזו רעיונו וחדודו, אלא בהרצאתו הרחבה והברורה; לא בברק לשונו ועצמת הסאטירה, אלא בנעימתו האוביקטיבית השקטה. יצירתו היא בלא שום ספק חוליה חשובה בשלשלת התפתחותה של הבקורת העברית, ובתור שכזאת ראויה היא להפוך ולהפוך בה.

קרית חיים, ה' רחוק"מ פסח, תשי"ב